

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

De actualiteit van

Franz Josef Strauß

(München 1915-Regensburg 1988)

door *Willem Melching*

De auteur is als historicus en Duitsland-kenner verbonden aan de Universiteit van Amsterdam. Hij publiceerde onder meer *Het wonder Bondsrepubliek in 20 portretten*.

Democraat en populist

De lange politieke loopbaan van Franz Josef Strauß was een aaneenschakeling van conflicten en schandalen. Hij vestigde een reputatie van corruptie, drankzucht, ambts-misbruik en lomp gedrag. In binnen- én buitenland was Strauß het vleesgeworden cliché van de onbehouwen Duitser. Tegelijkertijd zijn vriend én vijand het erover eens dat Strauß een intelligent en begenadigd politicus was. Hij was talloze malen lijst-trekker van zijn partij, vervulde zware ministersposten en wist door zijn flamboyante optreden en eigen stijl het politieke debat en de publieke aandacht naar zich toe te trekken. Zijn vlijmscherpe analyses en keiharde debatteerstijl maakten hem tot een van de meest roemruchte politici uit de geschiedenis van de Bondsrepubliek. Niet voor niets staan er op het internet nog steeds tal van citaten, oneliners en filmpjes van de welbespraakte man uit Beieren.

De laatste tien tot vijftien jaar hebben de grote volkspartijen veel kiezers verloren aan linkse en rechtse populistische partijen. Zou een politicus als Franz Josef Strauß in staat zijn geweest om deze stemmen te behouden of weer terug te winnen? Dit is een interessante vraag voor wie op zoek is naar een remedie voor de huidige malaise in de volkspartijen. Strauß was een populist, maar ondanks alle turbulentie wel geworteld in een democratische, *staatstragende* partij. Strauß wist door zijn populistische optreden de conservatievere kiezers voor de christendemocraten te behouden en zo de opkomst van minder democratische en populistische partijen te voorkomen of in ieder geval sterk te beperken in hun electorale succes. Als een rattenvanger van Hamelen hield Strauß de populistische kiezer binnenboord.

Het fenomeen 'FJS' roept twee vragen op.

In de eerste plaats: wat hield zijn populisme in? Was zijn stijl inderdaad zo succesvol als wel wordt beweerd? Waarom slaagde hij er dan niet in om in 1980 bondskanselier geworden? En in de tweede plaats is het de vraag of het optreden van Strauß nog steeds een betekenis heeft voor de volkspartijen van nu. Biedt zijn voorbeeld wellicht een oplossing voor de crisis waarin deze partijen nu verkeren?

* * *

Strauß groeide op in een goed katholiek gezin. Zijn vader dreef een slagerswinkel op Schellingstraße 49 in de Münchense studentenwijk Schwabing. Vlakbij was fotoatelier Hoffmann. Deze winkel fungeerde als ontmoetingsplek voor naziprominenten zoals Heinrich Himmler en Adolf Hitler. Van zijn ouders kreeg Strauß op jonge leeftijd politiek bewustzijn, en een gezonde dosis wantrouwen tegen Pruisen en tegen nazi's mee.

De jonge Franz was een bijzonder kind. Zijn eindexamencijfers van 1935 waren de hoogste van heel Beieren sinds 1910. Hij kreeg daarom een studiebeurs en studeerde germanistiek, klassieke talen, geschiedenis en economie aan de universiteit van München. Ook na zijn indiensttreding in de Wehrmacht in 1939 kreeg hij geregeld studieverlof en legde hij in 1941 cum laude zijn staatsexamen voor leraar af.

Hij vocht zowel in West-Europa als aan het Oostfront. In zijn memoires hield hij, net als veel leeftijdgenoten, de mythe van de 'onschuldige' Wehrmacht en de 'onwetendheid' over de vernietigingskampen in stand. Strauß was zeker geen nazi, maar ook geen verzetsheld, zoals hij nog weleens wilde suggereren.

Na de oorlog stelden de Amerikanen hem aan als *Landrat* in een klein stadje in

Beieren. Vanaf het begin was hij betrokken bij de oprichting van een nieuwe christendemocratische partij in Beieren: de Christlich-Soziale Union (CSU). Al snel overvleugelde deze nieuwe partij de separatistische Bayernpartei. De CSU bestaat alleen in Beieren, maar vormt in de Bondsdag samen met de Christlich Demokratische Union (CDU) één gemeenschappelijk fractie.

Strauß was betrokken bij de prille samenwerking van CSU en CDU en de verkiezing van de legendarische Konrad Adenauer tot bondskanselier in 1949. Strauß had een omstreden machtspositie in zijn eigen partij en daarmee een aanzienlijke *Hausmacht* in Beieren. Al in 1953 werd hij minister en in 1956 kreeg hij het prestigieuze ministerschap van Defensie in handen. Als minister van Defensie stampte hij de Bundeswehr uit de grond en ontwikkelde hij provocerende ideeën over een Duitse atoommacht. In 1962 veroorzaakte hij het *Spiegel*-schandaal. Hij liet een redacteur van het blad door de politie van Franco-Spanje arresteren en verstrikte zich vervolgens in een net van leugens en bedrog. Hij moest aftreden en ging in Beierse ballingschap. Maar in 1966 kwam hij al weer terug als minister in de 'rooms-rode' coalitie Kiesinger-Brandt. Hij was een voortreffelijk minister van Financiën.

Vanaf 1969 regeerden de sociaaldemocraten met de liberale FDP. Strauß kon niet wennen aan de oppositiebanken en zette vanaf 1978 zijn carrière voort als minister-president van Beieren. Hij bleef dit tot zijn dood in 1988. Ondanks zijn imago van wilde man staat vast dat hij samen met figuren als Adenauer, Erhard, Brandt en Schmidt tot de founding fathers van de Duitse democratie moet worden gerekend.

Strauß maakte een schitterende carrière

in het centrum van de macht, maar staat tegelijkertijd te boek als populist. Deze reputatie heeft hij vooral te danken aan zijn grote mond en uitgesproken standpunten. Hij was een steunpilaar van de gevestigde orde, maar hij wist zich door zijn retoriek als een typische 'antipoliticus' te profileren. Hij stond quasi boven de partijen, om zo zijn gevraagde en ongevraagde mening over van alles en nog wat te kunnen geven. Dit is een bekende strategie van populistten. Ook Wilders en Marijnissen en in Duitsland Gysi en Lafontaine presenteren zich graag als *anders* dan de 'hoge heren' en de 'zakkenvullers', ook al zijn ze al decennia als beroeps-politicus actief.

Strauß' retorisch geweld is nog steeds legendarisch. Zo omschreef hij zijn CDU-collega's als 'pygmeeën' en 'vestzakpolitici', en over Helmut Kohl sprak hij ooit de woorden: 'Ik ben weliswaar met hem bevriend, maar hij is een pantoffelheld (*Filzpantoffel-Politiker*), dat zeg ik hem trouwens ook in zijn gezicht.' Over de SPD had hij de fraaie opmerking: 'Vergissen is menselijk, maar je altijd vergissen is sociaaldemocratisch.' De liberale FDP, die telkens op zoek moest naar een nieuwe coalitiepartner, vergeleek hij met 'een staart die met twee honden tegelijkertijd kwispelt'. Strauß zat nooit verlegen om een snedige opmerking of een vernietigend oordeel. Overigens waren sommige politieke tegenstanders ook niet op hun mondje gevallen. De SPD'er Helmut Schmidt werd niet voor niets 'Schmidt-Schnauze' genoemd.

Bij het conservatieve deel van het Duitse publiek wist hij sympathie te winnen door zich te keren tegen typische verworvenheden van de *sixties*, zoals studentenprotesten, lang haar en seksuele losbandigheid in het openbaar (hoewel FJS ooit samen met een 'dame' werd gearresteerd in Central

Park). Demonstranten werden door hem aangeduid als 'die besten Nazis'. Opmerkelijk is dat hij afstand nam van het obligate berouw over het oorlogsverleden. Zo liet hij in 1969 in de *Frankfurter Rundschau* weten: 'Een volk dat zulke economische prestaties heeft volbracht, heeft er recht op om niets meer over Auschwitz te willen horen.' Een opmerkelijke uitspraak voor een Duits politicus. De schrijver Günter Grass – het geweten van links en liberaal Duitsland, zeker in zaken als het naziverleden – beschreef hij vernietigend als 'dieser auf dem Pegasus dahertrabende deutsche Oberdichter'.

Uiteraard moest hij van 'links' en het socialisme niets hebben. Zo sprak hij tegen Brezjnef de weinig beleefde woorden: 'Ik ben de zoon van mijn vader, u bent de opvolger van Stalin.' Over de populariteit van het socialisme bij de jeugd was hij in het geheel niet te spreken. Hij vergeleek socialisten met 'rode ratten'. Hij wantrouwde deze ideologie

*Democratisch communisme
is net zo'n gedrochtelijk
begrip als geroosterde
sneeuwballen'*

diep: 'Democratisch communisme is net zo'n gedrochtelijk begrip als geroosterde sneeuwballen.' En ook Strauß had zijn eigen variant op het bekende raadsel: 'Wat gebeurt er wanneer in de Sahara het socialisme wordt ingevoerd? De eerste tien jaar helemaal niets en dan wordt het zand schaars.' Hij vertelde deze grap trouwens een stuk vlotter dan VVD-voorman Rutte.

Als redenaar en campagnevoerder had Strauß dus weinig concurrentie. Hij stond

op het standpunt dat de CDU/CSU zich nooit en te nimmer rechts zou mogen laten inhalen en nam daarom een stevig standpunt in. Ondanks het tijdelijke succes van de NPD in 1969 had deze strategie succes. De neonazi's en andere rechts-radicalen bewegingen leidden in de Bondsrepubliek een marginaal bestaan en kwamen op bondsniveau nooit boven de kiesdrempel van 5 procent.

Minder succesvol was Strauß in zijn gooi naar het kanselierschap in 1980. Afgezien van de populariteit van zijn tegenstander Schmidt, zat hier zijn populisme hem in de weg. Zijn campagne was agressief en polariserend. Dat zijn niet de eigenschappen die de bevolking zoekt in de aanstaande leider van het land. Zelfs in het buitenland trok de harde campagne de aandacht. Zo schreef de Nederlandse journalist Martin van Amerongen in het verkiezingsjaar 1980 een lange serie van meer dan twintig kritische artikelen over de campagne en het fenomeen Strauß in *Vrij Nederland*.

Voor de CDU/CSU waren de verkiezingen van 1980 de slechtste sinds 1949. De kiezers in 1980 zagen Strauß als te polariserend en dat kostte hem stemmen in het midden. Het vrouwelijk deel van de natie zag hem als een katholieke Beier en wantrouwde onder meer zijn intenties ten aanzien van de abortuswetgeving. De bevolking in zijn geheel was tevreden over de sociaaldemocratische *Ostpolitik* en de toenadering tot de DDR. Op dit thema werd Strauß als te rechtlijnig en te conservatief gezien.

Dit was het definitieve einde van zijn ambities om op bondsniveau een rol van betekenis te spelen. Hij keerde terug naar München en speelde daar tot zijn dood in 1988 met overtuiging de rol van koning van Beieren. In 1980 bleek dat voor breed politiek

leiderschap polariseren en polemiseren niet voldoende is. Charismatisch leiderschap, waarbij grote delen van de bevolking zich veilig voelen, is eveneens van groot belang. Op dat punt schoot de populist Strauß in de campagne van 1980 duidelijk tekort.

* * *

Biedt het voorbeeld van Strauß wellicht een remedie voor de huidige populismecrisis? Jazeker, we kunnen er beslist iets van opsteken. In de eerste plaats is duidelijk dat het bij een brede volkspartij absoluut geen kwaad kan om op de vleugels ruimte te geven aan populaire en desnoods populistische politici: er komen anders te veel kiezers bij partijen terecht die zich de luxe van principiële standpunten kunnen veroorloven. In Duitsland is er het nu al klassieke voorbeeld van de jonge aristocraat Karl-Theodor zu Guttenberg. Ook hij stelde zich als Beierse antipoliticus op en wist door pittige uitspraken en een gericht mediaoptreden in korte tijd een enorme populariteit op te bouwen. Als één man stonden de lezers van *Bild* achter hem ten tijde van de plagiaataffaire die hem in 2011 – vooralsnog – de politieke kop kostte. Juist omdat hij zich nadrukkelijk als outsider had gepositioneerd wilden grote delen van de bevolking hem zo iets ordinairs als diefstal en bedrog graag vergeven. Geef dus ruimte aan opkomend talent, ook als het taalgebruik soms minder diplomatiek is.

In de tweede plaats, zo leert Strauß, moeten partijen die in potentie een breed spectrum willen afdekken, zoals CDA en PvdA, niet te veel ruimte naast zich dulden. Wees niet zo vriendelijk tegen de partijen die erop uit zijn om *jouw* meer principiële kiezers af te pakken. Strauß was ook niet aardig tegen uiterst rechts. Cohen moet niet zo aardig zijn tegen de SP en ook het CDA

moet zich veel sterker afgrenzen van de cu. En allemaal, ook de vvd, moeten ze de strijd durven aanbinden met de pvv. Maar dan wel op een serieuze toon, en niet door te volstaan met het roepen van 'nazi', om vervolgens zelfgenoegzaam achterover te leunen.

In de derde plaats toont het succes van Strauß aan dat ideologie niet dood is. Integendeel, de charme van de populist is juist zijn uitgesproken ideologie. De neergang van de PvdA begon pas echt toen Kok overging tot het 'afschudden van ideologische veren'. Deze fatale vergissing hebben alle grote middenpartijen gemaakt. Dat deed onze Beier niet. Duidelijke beginselen en

daaraan vasthouden, dat is toch iets waar je je als politicus niet voor hoeft te schamen.

Er is veel kritiek op Strauß mogelijk, maar hij was uiteindelijk een democraat. Ook de kiezers van populistische partijen zijn niet per definitie antidemocraten. Sterker nog: ze hebben blijkbaar vertrouwen in de politiek, want anders kwamen ze niet stemmen. Probeer daarom in heldere taal de problemen te formuleren; dat is de les van Strauß. Wie de populist de pas af wil snijden, zal zich helder moeten uitdrukken. Heldere taal is niet per definitie suspect. Of om FJS het laatste woord te geven: 'Kompliziert denken und einfach reden – nicht umgekehrt.'